

Determinanți ai satisfacției cu democrația în Europa post-comunistă

Marius Precupețu
SNSPA

Supraviețuirea noilor democrații din spațiul post-comunist depinde în manieră decisivă de atragerea și menținerea suportului populației pentru regimul democratic. În această analiză, satisfacția cu democrația este considerată o funcție a condițiilor obiective care compun sistemul politic, a modului său de funcționare, dar și a valorilor și așteptărilor pe care cetățenii le au în legătură cu acesta. Analiza întreprinsă demonstrează că sentimentul de mulțumire al oamenilor în interiorul democrației depinde în cea mai mare măsură de modul în care sistemul politic își îndeplinește funcțiile (de capacitatea acestuia de a performa în mod corect, de a inspira încredere oamenilor), precum și de percepțiile oamenilor privind situația economică la nivelul microsocietal (gospodărie) și la cel național.

O democrație consolidată presupune cristalizarea și funcționarea efectivă a principiilor de bază ale acestui tip de sistem politic, precum și adaptarea atitudinilor și comportamentelor cetățenilor astfel încât acestea să faciliteze procesele democratice. Un regim democratic nu poate persista în funcționarea sa în absența suportului populației, care îi conferă rezerva de legitimitate necesară. Considerarea de către populație a regulilor și procedurilor democratice drept singurele adecvate pentru desfășurarea vieții politice reprezintă un indicator înalt relevant al consolidării democrației.

Problema fundamentelor atitudinale ale legitimității democrației, a suportului politic pentru democrație apare drept un aspect esențial al durabilității regimului democratic. Analiza legitimității regimurilor democratice post-comuniste nu poate face

abstracție de distincția realizată de Easton (1979) între suportul difuz și cel specific, manifestate de populație față de sistemul politic. Suportul difuz pentru democrație presupune existența unei aderențe de lungă durată a populației față de valorile și principiile democratice, fiind relativ independent de performanța curentă a sistemului politic. Suportul specific este orientat către outputul procesualității politice, înregistrând frecvent fluctuații la intervale relativ scurte de timp.

Rezerva de suport difuz pentru democrație acționează ca factor al persistenței regimului democratic în perioadele de criză, atunci când se înregistrează un nivel redus al suportului specific (influențat de slabe performanțe în plan economic și/sau politic). Relaționarea dintre suportul difuz și cel specific consistă și în efectele pe care performanța prelungită a sistemului

politic le exercită asupra adeziunii cetățenilor față de valorile acestuia : suportul specific se poate converti, în timp, în suport difuz, proces care conduce la întărirea legitimității democrației.

și Verba, 1996 [1963]) și a celor de dată mai recentă (Klingemann, 1999 ; Dalton, 1999) putem contura un model teoretic al suportului populației pentru sistemul politic democratic (tabelul 1).

Modelul teoretic al suportului populației pentru sistemul democratic

Anterior, a fost subliniată importanța suportului popular pentru legitimarea și sustenabilitatea unui sistem politic democratic. Teoriile care accentuează rolul fundamentelor atitudinale ale populației în menținerea și consolidarea democrației au devenit influente odată cu elaborările lui David Easton de la jumătatea anilor '60, relevanța din prezent a acestor preocupări fiind sporită de includerea statelor post-comuniste în cel de-al treilea val al democratizării, la finele anilor '80.

Pe baza dezvoltărilor teoretice inițiale (cele ale lui Easton, 1979 [1965] ; Almond

Inițial, David Easton condiționa supraviețuirea democrației de separarea atitudinilor populației față de regimul politic de cele manifestate vizavi de autorități. Se considera necesară existența unei rezerve de suport difuz (atașamentul pentru regimul democratic) care să nu depindă direct de modul în care autoritățile performează rolurile ce le revin în virtutea pozițiilor pe care le ocupă temporar în structurile de autoritate (suportul specific). În studii recente, cele două tipuri de raportări ale populației (afective/difuze și evaluative/specifice) au fost investigate pentru fiecare din obiectele politice. Astfel, devine posibilă studierea atât a orientărilor afective față de regimul politic democratic, cât și a evaluărilor populației privind performanțele acestuia.

Tabelul 1. Orientări ale populației față de obiectele politice

		Orientări expresive (<i>Dalton</i>)/ credițe afective (<i>Almond și Verba</i>)/ suport difuz (<i>Easton</i>)	Evaluări instrumentale (<i>Dalton</i>)/ credițe evaluative (<i>Almond și Verba</i>)/ suport specific (<i>Easton</i>)
Obiecte politice	Comunitate politică	Sentimente de mândrie națională Acceptarea identității naționale	Cea mai bună țară în care se poate trăi
	Regim politic: principii performanță instituții	Adeziunea față de valorile și principiile democratice Valorizarea drepturilor și libertăților politice Acceptarea construcției instituționale democratice	Satisfacția cu democrația ca proces Evaluarea regimului politic democratic Evaluarea respectării drepturilor politice Încredere în instituții, evaluarea performanței instituționale
	Actori politici	Recunoașterea importanței rolului de politician în societate, a necesității partidelor politice	Încredere în autorități/politicieni/ partide politice Evaluări ale activității autorităților/politicienilor/partidelor

Satisfacția cu democrația și suportul populației pentru democrație

Ce fel de indicator este „satisfacția cu democrația” ?

Kaase și Newton sugerează că distincția eastoniană între atitudinile populației față de regimul politic (sau față de sistemul politic în întregul său) – suportul difuz – și atitudinile vizavi de autorități – suportul specific – reflectă „logica centrală a vieții politice democratice” (Kaase și Newton, 1998, 132). Această logică instituționalizează competiția pentru ocuparea posturilor guvernamentale la nivelul autorităților și, în același timp, prin intermediul procedurilor și regulilor nonpartizane, restricționează competiția la nivelul regimului politic.

Din punct de vedere conceptual, distincția postulatată de către Easton tinde să fie una de largă acceptare în comunitatea științifică, dar stârnește controverse în privința modurilor de operaționalizare a termenilor care o compun.

Cusack (1999, 645-646) arată că variabila *satisfacție* este utilizată în numeroase studii ca măsură a suportului pentru democrație, însă argumentează că noțiunea de *suport* desemnează un fenomen multidimensional, care nu poate fi astfel captat. Este astfel negată posibilitatea ca satisfacția populației să fie considerată o expresie sintetică a suportului pentru democrație, în baza ideii că suportul pentru democrație nu presupune numai atitudini în termeni de satisfacție/insatisfacție.

Anderson și Guillory (1997, 70) consideră că “satisfacția cu democrația” măsoară suportul pentru sistemul politic la un nivel redus de generalitate, referindu-se nu la un set de norme, ci la modul efectiv în care democrația funcționează. Mai mult,

satisfacția cu democrația, deși este măsurată printr-o întrebare care se referă la sistemul politic, solicită din partea oamenilor un răspuns mai degrabă evaluativ decât emoțional/afectiv. Aceasta înseamnă că indicatorul satisfacției cu democrația nu poate fi considerat o măsură a suportului difuz, însă nici nu intră exclusiv în sfera suportului specific pentru democrație, exprimând, probabil, o formă de suport care nu a fost îndeajuns conceptualizată de către Easton. Se poate aprecia că acest indicator exprimă o măsură sintetică a outputului procesualității politice.

Satisfacția cu democrația nu se referă la atitudinile cetățenilor față de constituția democratică a țării, ca set de reguli scrise ale jocului politic, ci la modul în care aceste aranjamente constituționale funcționează efectiv. Din această perspectivă, satisfacția cu democrația reprezintă o măsură relevantă pentru țările recent democratizate, ai căror cetățeni sunt puțin familiarizați cu teoriile democrației (și, prin urmare, este probabil să nu-și fi format atitudini ferme față de principiile abstracte și idealurile democratice), însă experimentează intens lumea reală a constituțiilor democratice operaționale.

Dalton (1999, 18) asimilează satisfacția cu democrația unei măsuri a suportului specific, argumentând că acest indicator, prin modul în care este formulată întrebarea¹, solicită din partea respondenților evaluări care se centreză pe performanța sistemului politic.

Alte analize privind semnificația pe care satisfacția cu democrația o are din perspectivă metodologică ajung la concluzia că studiile în care acest indicator este considerat o măsură strictă a suportului specific pentru sistemul politic nu prezintă suficiente evidențe empirice care să demonstreze validitatea unui astfel de demers. Pe de altă parte, satisfacția cu

democrația pare să reprezinte fie un construct teoretic care ocupă o poziție intermediară între suportul difuz și cel specific, fie o măsură care exprimă simultan mai multe niveluri de suport.

În loc să capteze un punct situat între atitudinile față de structura formală a sistemului politic și atitudinile față de autorități, este posibil ca itemul să funcționeze ca o măsură sumativă a suportului pe niveluri multiple. Ca ilustrare a acestei poziții, Kaase și Newton consideră că modul în care respondentul apreciază funcționarea democrației în propria țară vizează o combinație între nivelul autorităților și cel al regimului politic (Kaase și Newton, 1998, 60).

Unii autori utilizează itemul „satisfacția cu democrația” fără a discuta conținutul acestui construct teoretic; alții (precum Kaase) argumentează că, indiferent ce anume măsoară, datele privind satisfacția cu democrația sunt interesante pentru analizele comparative realizate din perspectivă longitudinală (Canache, Mondak și Seligson, 2001, 3-4).

Mishler și Rose (1999, 82) reproșează „satisfacției cu democrația” încărcătura emoțională și normativă a conceptului „democrație”, ca și fuziunea între aspecte și criterii care ar trebui tratate distinct: cele de ordin ideal (valori, principii) și cele concrete (mod de funcționare, performanță). Din aceste considerente, cei doi autori resping utilizarea acestui indicator, în studierea suportului pentru regimul politic preferând înlocuirea sa cu o serie de itemi care evită deliberat termenul „democrație”.

De asemenea, Mărginean (2005, 26) a subliniat logica specială a indicatorului pe care îl analizăm, considerând că „un înalt nivel de satisfacție se poate datora unor așteptări modeste sau unor atitudini suportive și încurajatoare, în timp ce un

nivel redus al satisfacției poate fi relaționat cu respingerea regimului ca atare sau cu opoziția față de un guvern specific”.

Criticile metodologice vizavi de utilitatea indicatorului „satisfacția cu democrația” se referă și la formularea sa, la modul în care acesta este transpus în întrebare în sondajele de opinie. Dificultățile ce pot fi provocate de semnificația atribuită itemului pot fi grupate pe trei niveluri:

1. Satisfacția cu democrația poate varia în funcție de semnificațiile diferite atribuite la nivel individual. Unii respondenți pot considera itemul în termeni de sistem politic (oferind o expresie a suportului pentru sistemul politic în ansamblul său), în vreme ce alții se pot raporta la modul în care autoritățile performează (aspectul exprimat în acest caz fiind suportul specific).

2. Interpretările oferite satisfacției cu democrația de către subiecți pot varia de la o națiune la alta. Populația din noile democrații poate exprima satisfacția prin comparație cu regimurile autoritare din trecut, cât timp cetățenii democrațiilor consolidate pot avea în vedere aspecte care țin de suportul specific sau de cel difuz.

3. În cadrul aceleiași națiuni, satisfacția cu democrația poate măsura lucruri diferite, la momente diferite, în funcție de problemele care se află în centrul agendei publice. S-a constatat astfel că satisfacția cu democrația a înregistrat o creștere importantă în Marea Britanie la momentul războiului din Insulele Falkland. În exprimarea satisfacției cu democrația, oamenii pot fi influențați de aspectele care preocupă opinia publică la acel moment: chestiuni de politică externă, o criză constituțională sau probleme de ordin economic.

În această analiză, satisfacția cu democrația este considerată o funcție a condițiilor

obiective care compun sistemul politic, a modului său de funcționare, dar și a valorilor și așteptărilor pe care oamenii le au în legătură cu acesta. Descrierea și explicarea satisfacției oferă informații asupra modului în care oamenii se raportează la sistemul politic, îl evaluează, și aceasta din perspectiva propriilor așteptări (chiar a propriilor sentimente). Satisfacția cu democrația constituie un indicator holist, ce poate oferi informații comprehensive asupra mediului politic în ansamblul său. Într-o asemenea abordare, satisfacția populației față de funcționarea democrației reprezintă un indicator de rezultat (output) al modului de funcționare a sistemului politic.

În mod similar satisfacției cu viața, care constă într-un set ierarhic de atitudini în care aceasta este influențată de domeniile situate mai jos în ierarhie (Sirgy și ceilalți, 1998), satisfacția cu democrația poate fi considerată ca subsumându-se aceluiași tip de logică. Ea este influențată de domeniul particular ale sistemului politic : instituțiile politice, sistemul electoral, votul, – satisfacția cu democrația fiind cu atât mai înaltă, cu cât mulțumirea cu domeniile specifice este mai mare. În interiorul modelului *bottom-up*, acest efect de împrăștiere de jos în sus presupune tratarea satisfacției cu democrația ca variabilă dependentă, spre deosebire de modelul *top-down* care utilizează această variabilă ca pe una independentă. Abordarea din urmă presupune că satisfacția cu democrația exercită influențe asupra altor variabile, cum este participarea politică. De exemplu, indivizii satisfăcuți cu democrația vor acționa în sensul unor comportamente mai active în viața politică, comparativ cu cei care nu sunt satisfăcuți – aceștia se pot retrage către domeniul privat sau, dimpotrivă, nemulțumirea poate acționa ca o forță care îi pune în mișcare pe oameni către schimbarea stării de lucruri.

În prezentul studiu, satisfacția cu democrația este considerată un indicator sintetic, care exprimă evaluări ale outputului vieții politice în ansamblul său. Analiza care va fi întreprinsă va trata satisfacția cu democrația ca variabilă dependentă, propunându-și să evedențieze, în manieră comparativă, structurile satisfacției cu democrația în țări post-comuniste (Bulgaria, Cehia, Estonia, Germania de Est, Polonia, România, Rusia, Slovacia, Slovenia, Ungaria). În afara comparației între statele foste comuniste, studiul își propune și o extindere a analizei comparative, prin includerea a trei dintre statele cu democrații avansate (Germania de Vest, Grecia, Spania). Astfel, va fi posibilă comparația între structurile satisfacției cu democrația din noile democrații și cele din democrațiile consolidate.

Datele analizate provin din sondajele de opinie realizate în anul 2000 pe tema : *Cultura Politică în Europa* (PCE 2000), din cadrul proiectului de cercetare comparativă internațională „Democratic Values” (finanțat de UE-FP5).

Factori explicativi ai satisfacției cu democrația

Poate fi sesizată prezența a două tipuri de variabile utilizate pentru explicarea variațiilor înregistrate de satisfacția populației față de sistemul politic democratic :

- cele care țin de cultura politică și de istoria (trecutul) regimului democratic (tradițiile și moștenirea istorică – la nivelul națiunilor – și rezultatele proceselor distincte de socializare – la nivelul indivizilor) ;

- al doilea set de variabile se referă la outputul, la performanța sistemului politic.

Rezultatele studiului întreprins de Anderson (2005, 3-4) sugerează că, pentru vechile democrații, ambele tipuri de variabile au o putere explicativă semnificativă a nivelului de satisfacție cu sistemul politic, cu mențiunea că variabilele performanței politice exercită o influență mai puternică decât variabilele culturale. Pentru noile democrații, indicatorii de performanță economică și politică exercită o influență statistic semnificativă asupra *schimbărilor* în timp, pe care satisfacția cu democrația le înregistrează (asupra tendinței de evoluție a suportului pentru democrație în fiecare țară), însă nici factorii culturali și nici cei de performanță nu apar ca fiind relevanți pentru explicarea nivelului de satisfacție cu democrația (a diferențelor între țări ale nivelului satisfacției cu democrația). Ca o concluzie generală a studiului citat, structura satisfacției cu democrația pentru democrațiile consolidate este diferită de cea a democrațiilor de dată recentă.

Performanța sistemului politic

Un sistem politic performant, văzut prin ochii populației, presupune o evaluare pozitivă a regimului democratic, exprimarea încrederii în instituții politice și o evaluare pozitivă a respectării drepturilor politice în interiorul respectivului sistem democratic.

Stabilitatea sistemului politic democratic depinde de modul în care sunt relaționate atitudinile cetățenilor pe două dintre nivelurile suportului pentru democrație: cele față de regim și cele față de autorități. Un sistem politic stabil necesită ca suportul pentru autorități și satisfacția față de acestea să nu influențeze decisiv suportul și satisfacția exprimate pentru regimul politic. Este nevoie ca acestea din urmă să fie în bună măsură independente de outputul,

de performanța politică a guvernării. Deși suportul pentru autorități și satisfacția cu guvernarea au un caracter volatil, fiind posibil să înregistreze variații frecvente în timp, regimurile politice consolidate, care au beneficiat de o lungă perioadă de legitimare, ar trebui să-și mențină niveluri de satisfacție și de suport atras din partea populației suficient de înalte, care să le asigure persistența.

În cazul unei democrații consolidate, insatisfacția cu modul în care autoritățile performează nu se generalizează, nu contaminează în măsură semnificativă celelalte sfere ale sistemului politic, transpunându-se, de obicei, într-un vot orientat către partidele de opoziție.

În noile democrații, al căror proces de democratizare nu a atins încă faza de consolidare, este posibil ca cetățenii să nu opereze foarte clar distincția între satisfacția cu performanța guvernamentală și atașamentul față de organizarea democratică a vieții politice, așteptarea fiind că relativa decuplare a suportului specific de cel difuz se va produce în stadiile ulterioare, avansate ale democratizării. Studiul realizat de Cusack (1999) sprijină această ipoteză, demonstrând că rezerva independentă de satisfacție pentru regimul democratic, deși prezentă și în partea estică, este mai ridicată în vestul Germaniei decât în landurile care au constituit fosta RDG, unde evaluările regimului sunt, în mai mare măsură, sensibile la evaluările performanței guvernamentale.

Democrațiile consolidate înregistrează, de obicei, niveluri ridicate de performanță a sistemului politic, acest fapt fiind demonstrat de suportul specific ridicat pe care populația îl acordă democrației din țările respective.

Dacă luăm în considerare ideea că satisfacția cu democrația este un indicator de output al sistemului politic, atunci *ipoteza*

care se impune este aceea că *satisfacția depinde de performanța sistemului politic, și anume de evaluarea pe care populația o face regimului democratic, de încrederea în instituții și de evaluarea drepturilor politice.*

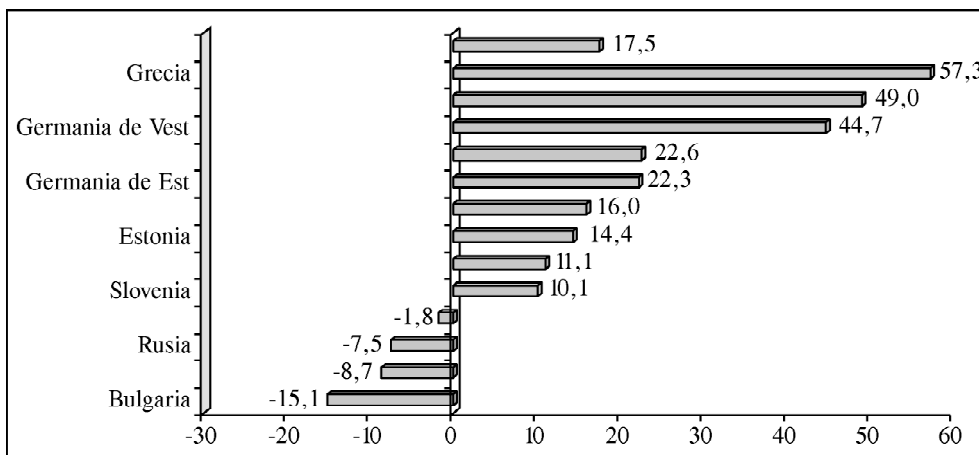
Evaluarea sistemului democratic de guvernare

Evaluările medii ale sistemului de guvernare în condiții de multipartitism variază între -15,1 în Rusia și +57,3 în Grecia, scoruri ridicate fiind prezente și în partea vestică a Germaniei, precum și în Spania (graficul 1). România se situează în grupul țărilor caracterizate de scoruri medii negative după acest indicator, împreună cu Bulgaria, Rusia și Slovacia. Pentru România, aceste evaluări negative trebuie interpretate ținând cont că datele au fost culese la finele unui mandat (1996-2000) marcat de numeroase disensiuni între formațiunile coaliției care s-a aflat la putere, sintagma

„multe partide” din formularea întrebării fiind susceptibilă să declanșeze, din această cauză, reacții negative.

Încrederea în instituții politice

Încă din anii '70, discuțiile având ca temă „criza democrației” menționau ca principal factor explicativ al descreșterii satisfacției față de democrație incapacitatea instituțiilor democratice de a face față expansiunii înregistrate de solicitările cetățenilor la adresa statului, pe fondul existenței unui corp cetățenesc cu înclinații și disponibilități sporite de participare politică (Anderson și Guillory, 1997, 67). Aranjamentelor democratice li se imputa un deficit de adecvare la noile cerințe de reprezentare și implicare în viața politică formulate de segmente din ce în ce mai ample de cetățeni, cerințe care se refereau în principal la adoptarea unor forme mai directe de participare populară la luarea deciziilor politice.

Sursa: PCE 2000

Graficul 1. Evaluarea sistemului actual de guvernare cu alegeri libere și multe partide (medie pe scala de la -100 la +100)

Această aparentă detașare a cetățenilor de practicile democratice ar putea fi considerată ca reprezentând, de fapt, un indicator al nevoii de perfecționare, de aprofundare a democrației, și nu o întoarcere a oamenilor împotriva regimului democratic. Dată fiind atribuirea crizei sistemului democratic unei inadecvări a instituțiilor democratice la realitatea unor cetățeni cu grade ridicate de exigență față de sistemul politic, răspunsul potrivit la provocările pe care noile realități sociale și politice le adresează democrației pare să fie articularea unor construcții instituționale capabile să ofere populației oportunități de exercitare a unui input semnificativ în procesualitatea politică. Anderson și Guillory nuantează această perspectivă, subliniind posibilitatea ca adoptarea unor formule instituționale apte să permită o participare consistentă la viața politică să nu se soldeze neapărat cu

o creștere a satisfacției cu democrația și nici cu rezultate calitativ superioare ale proceselor democratice.

Pentru democrațiile aflate în proces de consolidare însă, problema principală este aceea a funcționării efective a instituțiilor existente, care sunt parte a construcției instituționale asociate sistemului politic democratic.

Democrația politică nu constituie doar o oportunitate de reprezentare a intereselor particulare pe termen scurt, ea furnizează și mecanisme prin care aceste interese, percepții și identități ale actorilor sociali sunt formate și transformate. Tolerarea de către populație a dificultăților generate de politicile transformative ale tranziției reprezintă o investiție în viitor. Această „economie politică a răbdării” (Bruszt, 1998, 180) are ca sursă principală încrederea în instituții și în actorii sociali. Oamenii vor credita reformele dacă manifestă încredere

Tabelul 2. Încrederea în instituțiile politice (%)

	Partide politice	Politicieni	Parlament	Guvern	Prim-ministru	Președinte
Bulgaria	15.2	14.0	18.6	22.5	24.1	58.4
Cehia	19.6	17.9	18.3	20.8	16.5	48.2
Estonia	33.9	33.2	45.9	53.9	50.1	68.3
Germania de Est	22.4	18.4	38.6	34.0	34.3	53.7
Ungaria	19.6	16.0	30.6	26.9	31.6	55.7
Polonia	11.4	11.1	29.0	26.9	27.5	53.9
România	10.9	8.8	16.7	22.0	36.7	27.3
Rusia	17.0	17.5	26.0	43.8	43.6	66.3
Slovacia	16.6	15.2	21.2	27.4	31.0	54.6
Slovenia	17.3	15.2	23.8	29.3	32.0	62.8
Germania de Vest	17.9	16.6	43.8	36.4	45.2	67.1
Spania	12.9	12.0	37.9	30.5	32.2	70.7
Grecia	20.2	18.6	39.0	31.0	37.9	75.2

Sursa: PCE 2000

în instituțiile politice și în actorii politici colectivi care coordonează și influențează respectivele schimbări (tabelul 2). Încrederea în instituții îndeplinește astfel o funcție de reducere a incertitudinii în viața socială și politică, acordând democrației răgazul necesar pentru a se consolida. Instituțiile democratice și utilizarea tehnicilor și strategiilor democratice poate transforma așteptările populației și orizontul de timp asociat acestora. Acordând încredere instituțiilor politice și actorilor politici, oamenii vor fi, în mai mare măsură, dispuși să accepte dificultățile reformelor și să ofere suport politic reformatorilor. Elitele și politicile de reformă pe care acestea le promovează pot beneficia în acest fel de un capital politic care permite societății să se îndepărteze de starea de criză, intrând pe calea unor acumulări democratice continue.

Încrederea extrem de scăzută în instituțiile politice din România, denotând un slab suport specific, indică un nivel foarte redus de performanță a acestora. Această stare de fapt privează elitele și administrația de capitalul politic necesar pentru continuarea politicilor cu rol de consolidare democratică.

Evaluarea modului în care sunt garantate drepturile politice

Garantarea drepturilor și libertăților democratice constituie o condiție primordială a consolidării unei democrații. În capitolele anterioare a fost arătată necesitatea ca procesul consolidării democratice să fie însoțit de o fază a liberalizării (constând în extinderea drepturilor și libertăților cetățenești, ca și a incluziunii politice). Măsura în care sunt garantate drepturile politice poate constitui un predictor al șanselor de persistență și perfecționare a democrației.

Cu excepția Rusiei, populația din fiecare țară analizată evaluează pozitiv modul în care sunt asigurate drepturile politice funda-

mentale într-o democrație. Trei dintre aceste drepturi par a fi respectate în mică măsură în cazul Rusiei, scorurile fiind mai apropiate de extrema indezirabilă a scalei: drepturile minorităților, dreptul la opoziție politică și dreptul care garantează desfășurarea unei competiții libere și corecte între partidele politice.

În ceea ce privește performanța sistemului politic românesc, putem conchiziiona că aceasta este apreciată ca fiind slabă, suportul specific de care se bucură democrația în România fiind scăzut. Deși la primul nivel, cel al garantării drepturilor politice, lucrurile sunt evaluate în mod pozitiv; încrederea în instituții și evaluarea regimului democratic sunt problematice în cazul României, aceasta situându-se pe ultimele locuri în comparație cu celelalte țări în privința acestor indicatori.

Performanța economică

Sistemul democratic se află în strânsă relație cu cel economic. De altfel, dificultățile dublei tranziții au constituit una dintre preocupările majore ale analiștilor proceselor de transformare post-comunistă. Cei mai mulți dintre aceștia au subliniat riscul pe care slaba performanță economică a țărilor aflate în tranziție îl poate reprezenta pentru sistemul democratic. Eșecul economiei de piață în a produce rezultate importante pentru marea majoritate a populației a fost privit ca o amenințare la adresa democrației însăși. Indivizii care au avut de suferit ca urmare a proceselor de transformare se pot întoarce împotriva sistemului. Totuși, realitatea celor 15 ani de democrație a țărilor din Estul și Centrul Europei nu a demonstrat acest fenomen.

Pe termen scurt, un grad redus al performanței economice nu afectează semnificativ suportul populației față de democrație ca regim politic (acest lucru fiind valabil,

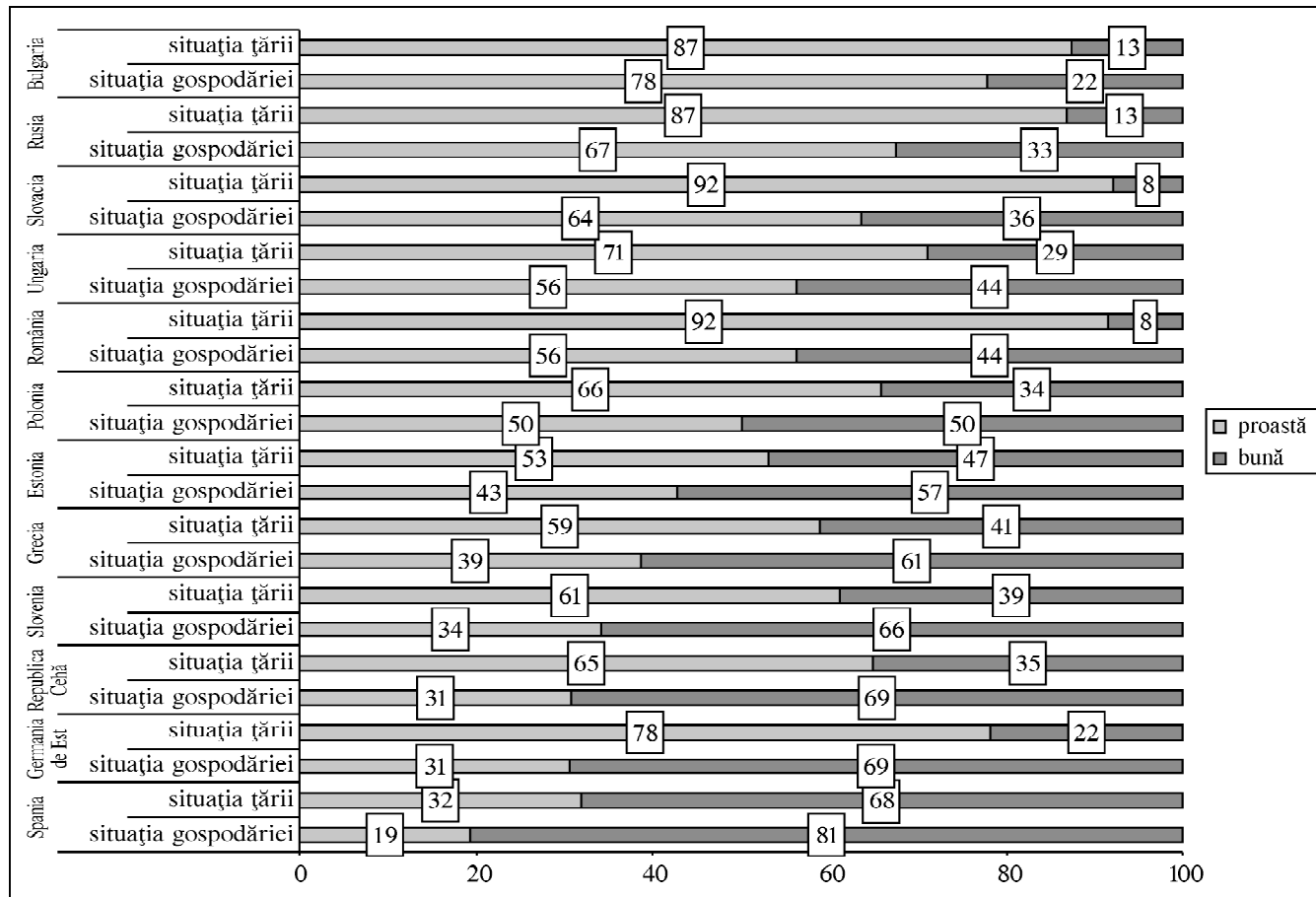
deopotrivă, pentru democrațiile consolidate și pentru cele în curs de consolidare). Unele studii au demonstrat că, în condiții de criză economică prelungită, nu doar satisfacția față de autorități, ci și satisfacția față de regimul politic este afectată de evaluările populației privind situația economică (Cusack, 1999, 653). Este de așteptat ca insatisfacția cu situația economică (atât cu cea a țării, dar și cu situația economică la nivelul individual și cel al familiei) să se răsfrângă și asupra gradului de satisfacție cu modul de funcționare a democrației.

În unele studii a fost calculat chiar efectul creșterii economice negative asupra șanselor de supraviețuire a regimului democratic. Un singur an de „creștere economică negativă” sporește semnificativ șansele de colaps al democrației, așa cum indică studiile realizate de Przeworski și Limongi în 1993 asupra Americii de Sud pentru perioada 1945-1988, ca și studiile la nivel global ale aceluiași autori din anul 1997, care au inclus evoluțiile înregistrate între 1950 și 1990 (Bernhard, Nordstrom și Reenock, 2001, 777). Această influență este mai accentuată în cazul statelor cu un nivel scăzut al avuției naționale. Pentru statele cele mai sărace care experimentează o „creștere economică negativă”, durata medie de viață a democrației este de 9 ani, spre deosebire de statele cu niveluri medii sau ridicate ale avuției naționale, aflate în aceeași situație de performanță economică scăzută, pentru care durata medie de persistență a democrației depășește 20 de ani.

Ipoteza pe care vom încerca să o testăm, plecând de la considerentele prezentate până acum, este aceea că satisfacția cu

democrația depinde de performanța economică la nivelul gospodăriei și la cel social. Este de așteptat ca persoanele care au înregistrat succes pe plan economic să fie mai satisfăcute cu democrația și oportunitățile pe care aceasta le oferă, evaluarea pozitivă a situației economice a țării contribuind, de asemenea, la un nivel mai înalt de satisfacție. De altfel, această ipoteză se află în concordanță cu alte analize ce au utilizat seturi diferite de date. Acestea au demonstrat că există o puternică relație între performanța economică și satisfacția față de democrație: „evaluarea negativă a situației economice a țării este asociată cu un nivel scăzut de satisfacție față de democrație, în timp ce evaluarea pozitivă este asociată cu un nivel înalt de satisfacție” (Mărginean, 2005, 19). O retestare a acestei ipoteze permite o încercare de identificare a structurilor diferite de satisfacție (în măsura în care acestea există) în funcție de țările pe care le includem în analiză.

Datele de cercetare demonstrează niveluri reduse ale evaluării pozitive a situației economice a țării în cazul României, Slovaciei, Bulgariei și Rusiei (graficul 2). În toate cazurile analizate, situația economică a gospodăriei înregistrează scoruri mai mari decât evaluările situației economice la nivel de țară, ceea ce poate indica și un mod specific de raportare la această situație: fie oamenii evaluează mai favorabil situațiile care se află sub controlul lor, fie aceștia utilizează un procedeu de raționalizare sau de „cosmetică de status” (Delhey și Tobsch, 2003) prin care încearcă să aprecieze la modul pozitiv lucruri de importanță foarte mare care trasează granița între învingători și învinși.

Sursa: PCE 2000
 Graficul 2. Evaluarea situației economice în unele state europene

Comparația cu regimul comunist și cu modelul vestic de dezvoltare

Comparația cu regimul comunist

Rezerva de „legitimare negativă” presupune ca populația să acorde suport democrației prin contrast cu regimul autoritar precedent, în care au fost privați de drepturile și libertățile politice democratice. „Pentru a supraviețui, este nevoie ca guvernele democratice cărora le lipsește legitimitatea de tip tradițional să fie eficiente sau, precum în unele din noile democrații latino-americane ori post-comuniste, să fi acumulat un fel de legitimitate negativă – o inoculare împotriva autoritarismului datorată caracterului vicios al regimurilor dictatoriale precedente” (Lipset, 1994, 8).

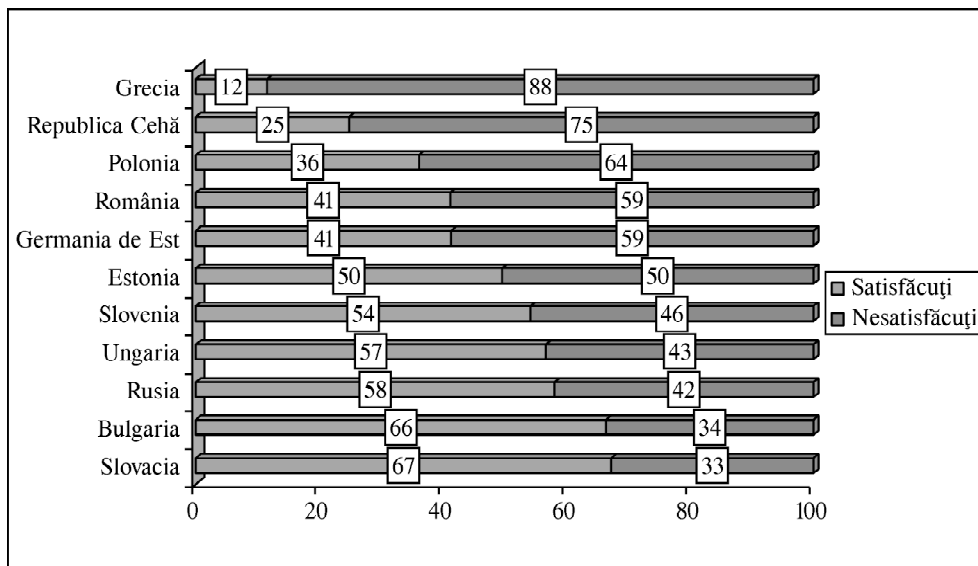
În noile democrații, sentimentele negative față de regimul socialist pot constitui o sursă de legitimare a regimului democratic care să suplinească absența unei legitimități provenind din funcționarea de lungă durată a construcției instituționale

democratice. Odată cu trecerea timpului, această resursă de legitimitate este de așteptat să își piardă din relevanță, fiind necesar ca democrația (ajunsă în stadiul de regim politic consolidat) să-și atragă suportul populației în baza propriilor performanțe.

În anul 2000, majoritatea populației se declara satisfăcută cu modul în care a funcționat regimul autoritar socialist în Slovacia, Bulgaria, Rusia, Ungaria, Slovenia, în restul țărilor cei satisfăcuți cu socialismul fiind minoritari (cu excepția Estoniei, în care populația era divizată sub acest aspect) (graficul 3).

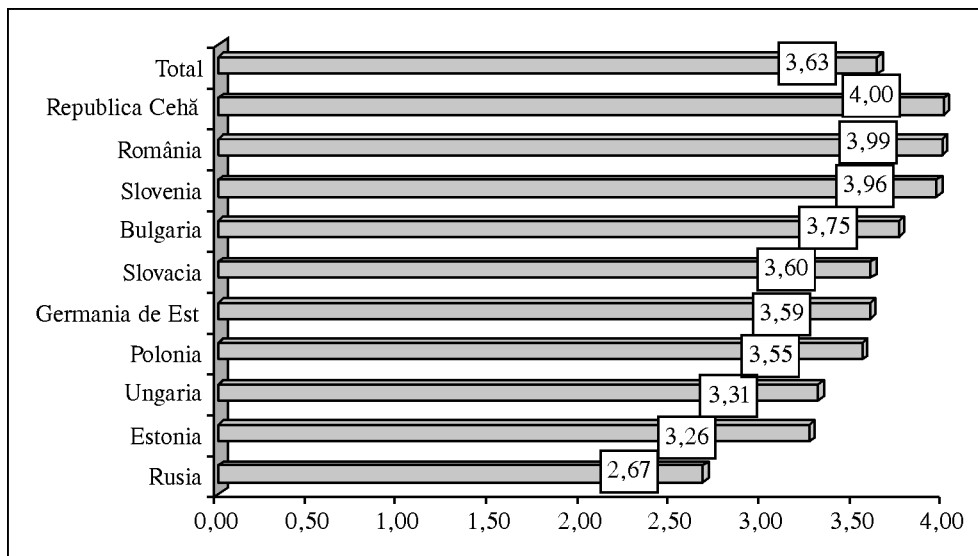
Urmarea modelului de dezvoltare al statelor vest-europene

Atractivitatea performanțelor politice și economice ale statelor dezvoltate se poate dovedi un alt stimulent pentru populația țărilor post-comuniste în acceptarea și susținerea regimului democratic. „Efectul demonstrativ” (Weil, *apud* Fuchs și Roller,

Sursa : PCE 2000

Graficul 3. Satisfacția cu modul în care a funcționat socialismul² în țară

Sursa: PCE 2000

Graficul 4. Cred că este în interesul țării noastre să urmeze calea țărilor (Vest) Europene

1998) presupune ca cetățenii democrațiilor post-comuniste să adopte modelul țărilor vest-europene ca punct de referință, atracția față de performanțele acestuia (îndeosebi de ordin economic) aducând cu sine, în manieră implicită, o acceptare a elementelor ce stau la baza succesului acestor țări: valorile, principiile și practicile democratice (graficul 4).

Acordul față de urmarea modelului de dezvoltare a statelor vestice înregistrează scoruri peste media țărilor analizate în Bulgaria, România, Slovenia și Cehia. Modelul vestic beneficiază de un suport popular redus în Rusia.

Orientări valorice

Societățile dezvoltate dispun de un anumit tip de capital social care facilitează acțiunea în spațiul civic și politic. Capitalul social se referă la caracteristici ale societății (precum: încredere, norme și rețele de relații interpersonale), care pot îmbunătăți

eficiența acestora prin facilitarea acțiunilor colective.

Conform teoriei consacrate de către Putnam (1993), capitalul social înseamnă, în primul rând, angajare civică, în sensul că cetățenii participă activ în domeniul public, urmărindu-și interesele în contextul mai larg al societății, înțelegând, în același timp, interesele celorlalți. Totodată, egalitatea politică este o altă trăsătură prin care se manifestă capitalul social: liantul comunității este constituit din relații de reciprocitate și cooperare, nu din relații de autoritate și dependență. Oamenii sunt angajați în procesul de auto-governare urmărind norme ale reciprocității. Alte caracteristici includ solidaritatea, încrederea și toleranța, în sensul că cetățenii sunt activi, egali, se ajută unii pe alții, se respectă, au încredere unii în ceilalți; chiar dacă au păreri diferite, sunt toleranți cu oponenții lor. În cele din urmă, asociațiile sunt cadrul în care cooperarea este structurată în mod formal, iar

normele și valorile comunității civice sunt încorporate în structuri și practici sociale distincte, asociațiile având ca efect „intern” formarea normelor de cooperare, solidaritate, spirit public. Chiar Almond și Verba (1996) susțineau importanța asocierilor, datorită faptului că participarea în asociații generează abilități de cooperare, responsabilitate pentru acțiuni colective.

Unele studii au analizat relația dintre nivelul de dezvoltare a unei țări și tipul de capital social, implicit nivelul și amploarea participării. Almond și Verba (1996) subliniau faptul că patternul interacțiunii sociale voluntare este relativ bine fixat în democrațiile stabile și că, alternativ, lucrul acesta reflectă sentimente de încredere și siguranță în mediul social. În acele țări în care există o incidență mai înaltă a competenței civice cooperante, acolo pare a se regăsi, de asemenea, o incidență mai înaltă a interacțiunii sociale, atât în contextul politic, cât și în alte împrejurări.

Stolle și Welzel (2001) au reafirmat faptul că încrederea generalizată în oameni, încrederea în instituții și valorile reciprocității sunt cele mai importante elemente ale spiritului civic. Ei au confirmat teoria arătând că, la nivel macro, există o corelație între numărul de ani de democrație și nivelul de încredere. De asemenea, există o corelație între capitalul social și libertățile cetățenești manifestate într-o țară.

Ne așteptăm, în consecință, ca valorile care țin de orientarea activă față de sistemul politic să fie importante pentru satisfacția cu democrația cu precădere în țările cu o democrație consolidată.

Totuși, o privire asupra datelor de cercetare indică o situație interesantă în ceea ce privește aceste valori. În timp ce interesul pentru politică este moderat în țările analizate, fără a putea identifica un model clar în funcție de gradul de

consolidare a democrației, în ceea ce privește valorizarea participării în alegeri și a utilizării șanselor de participare politică, datele arată o altă structură. România, Estonia, Ungaria se situează extrem de aproape de Germania de Vest în privința acordului normativ cu participarea în mod regulat la alegeri (graficul 7), ceea ce demonstrează totuși, o interiorizare a valorilor și principiilor unei implicări democratice active. În aceeași direcție pot fi interpretate și datele (graficul 8) care descriu valorizarea șanselor de implicare în activități politice, România situându-se aproape de jumătatea ierarhiei descrise de țările analizate, cu 48% din populație, considerând că oamenii ar trebui să utilizeze fiecare oportunitate de participare politică.

În cazul României se constată o ruptură între cele două niveluri de suport, difuz și specific: în timp ce constatăm o asimilare incontestabilă a valorilor democratice de către populație, evaluarea funcționării democrației rămâne extrem de slabă. Este evident atașamentul valoric care ne apropie de țările dezvoltate după cum clar este și faptul că populația percepe ca deficitar modul efectiv de funcționare a sistemului democratic, element care desparte România de aceleași țări dezvoltate. România se detașează ca un caz special (*outlier*) din acest punct de vedere.

Una dintre explicații prezentă în literatură este aceea că democrația în România s-ar afla într-un stadiu incipient, rămânând un ideal care urmează a fi implementat (Evans și Whitefield, 1995). Nu credem că aceasta ar putea fi o explicație pe deplin acceptabilă. Mai degrabă, există o verigă lipsă între aspirațiile democratice, spiritul critic față de funcționarea democrației și acțiunea în direcția perfecționării sistemului curent. Chiar dacă oamenii dețin valori și principii democratice și au capacitatea de a se raporta critic la realități,

disponibilitatea de a acționa în sensul implicării politice este extrem de scăzută. Se simte nevoia de perfecționare în continuare a construcției instituționale astfel încât aceasta să ofere posibilități semnificative de angrenare a cetățenilor în procesualitatea politică democratică.

Atașamentul față de valori politice

Valorizarea drepturilor politice

Atașamentul populației, la nivel valoric, față de drepturile și libertățile democratice este unul ridicat în spațiul post-comunist, la niveluri comparabile cu cele din democrațiile avansate. Și în acest caz, Rusia se particularizează prin importanța relativ scăzută pe care populația o acordă valorilor democratice.

Valorizarea socialismului

Ideea de socialism este valorizată pozitiv de majoritatea populației numai în Bulgaria

și în landurile estice ale Germaniei. În România, socialismul, ca valoare, este apreciat de numai 28 la sută din populație, procent apropiat de cele înregistrate în Cehia, Estonia și Polonia.

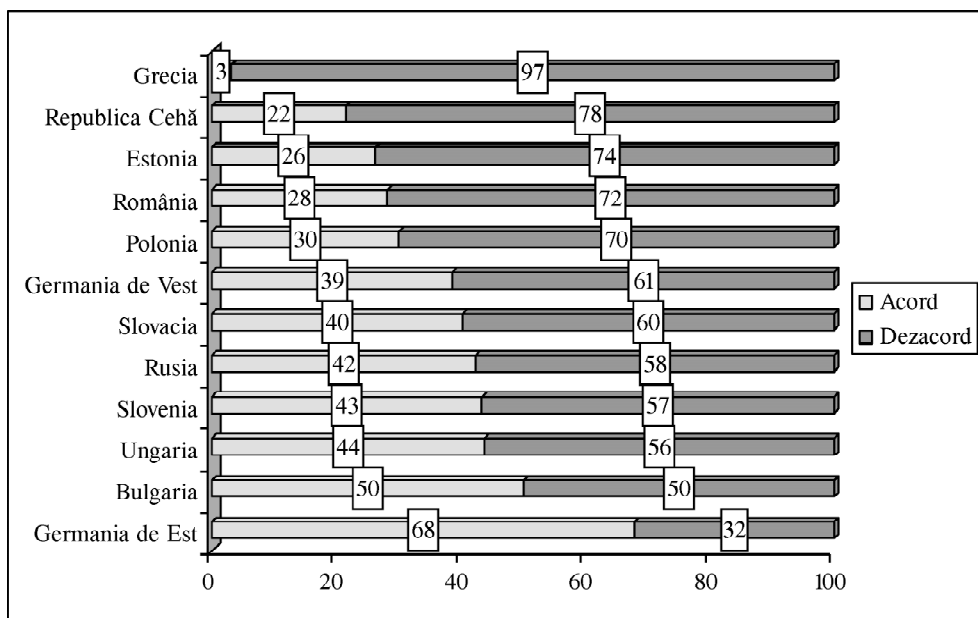
Orientarea activă către sistemul politic

Interesul pentru politică

Procentul populației care exprimă interes pentru politică variază între 23 la sută în Polonia și 44 la sută în Germania de Vest.

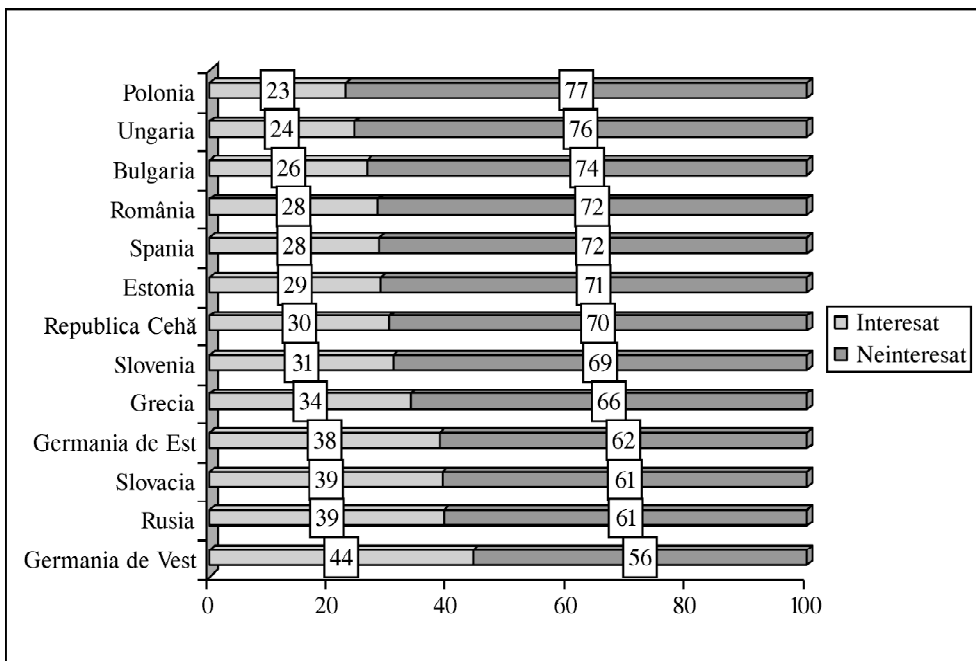
Participarea în alegeri

Considerarea participării la alegeri drept o datorie civică întrunește cote ridicate de acord, variind între trei sferturi (Bulgaria, Slovenia, Cehia) și nouă zecimi din populație (România, Estonia).

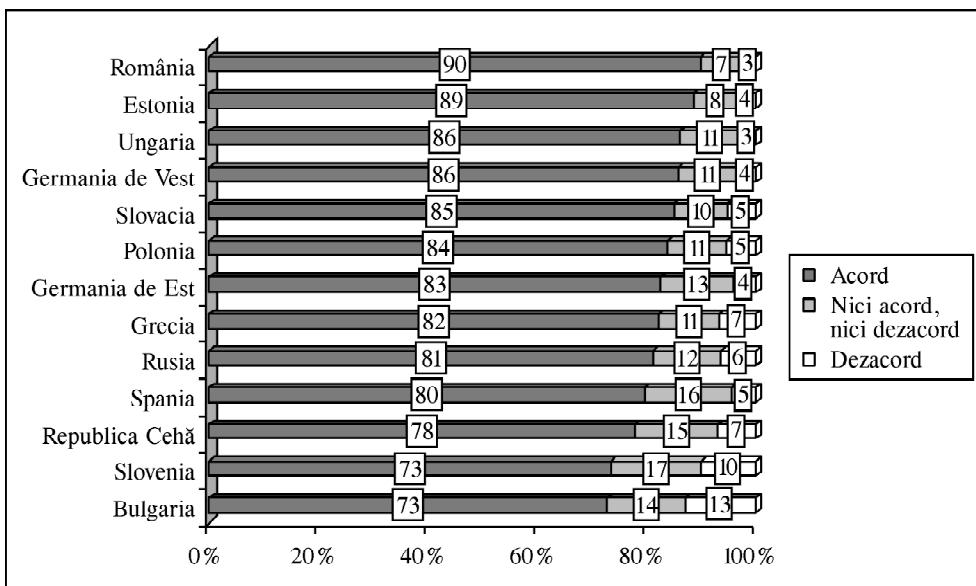
Sursa: PCE 2000

Graficul 5. Ideea de socialism este întodeauna bună

Sursa: PCE 2000

Graficul 6. Cât de interesat sunteți de politică?

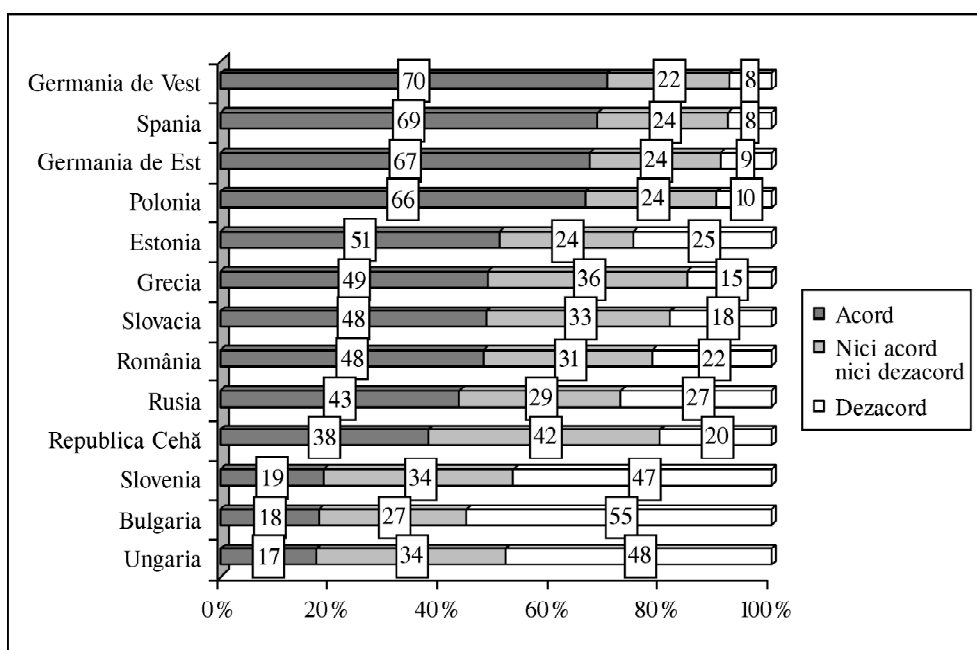
Sursa: PCE 2000

Graficul 7. Într-o democrație, fiecare cetățean ar trebui să participe în mod regulat la alegeri

Utilizarea șanselor de participare politică

În Germania de Vest, Spania, Germania de Est, Polonia și Estonia, majoritatea populației aderă la principiul normativ al utilizării șanselor de participare politică. Acest principiu înregistrează cote reduse de susținere în Ungaria, Bulgaria și Slovenia.

1. *Împlinire*, este cazul Germaniei (Est și Vest) și cel al Cehiei;
2. *Speranță*, situație descrisă de Polonia, Slovenia, Estonia, Ungaria, Letonia și România, în care s-a trecut de la percepția dificultăților la speranțe de viitor;
3. *Descurajare*, este ceea ce se întâmplă la vremea respectivă în Belarus, Ucraina, Bulgaria, Lituania și Slovacia;

Sursa: PCE 2000

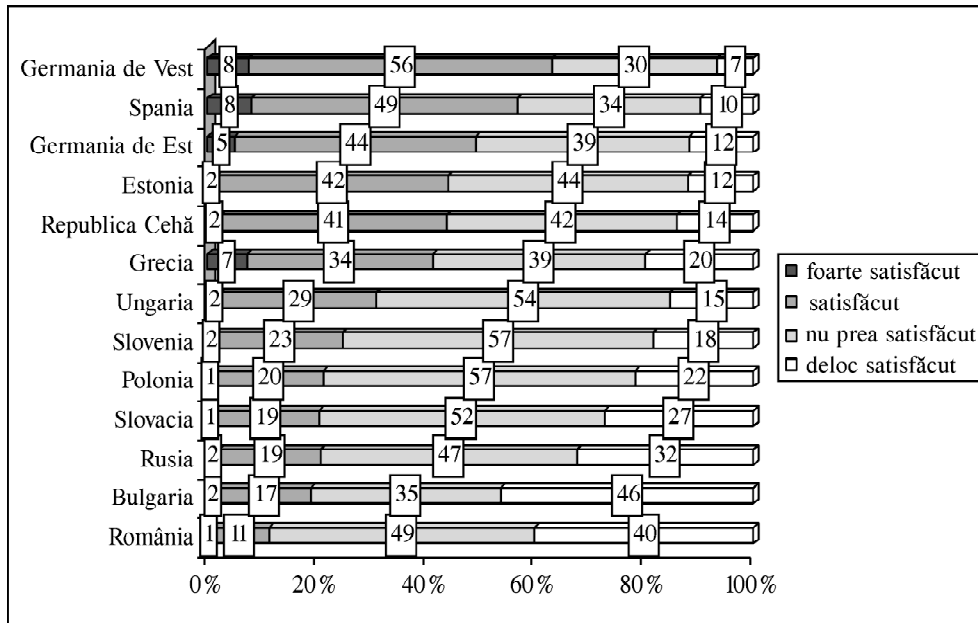
Graficul 8. Ar trebui folosită fiecare șansă de implicare în activități politice

Satisfacția cu democrația în România. Variații în funcție de variabilele sociodemografice

Utilizând o serie de indicatori de suport politic³, profesorul Ioan Mărginean (2005, 26) a identificat patru categorii de țări⁴ ce descriu modele diferite în privința stării de spirit față de funcționarea democrației:

4. *Defetism*, acesta fiind cazul Rusiei – unde oamenii au trecut de la percepția stabilității la incertitudine și nesiguranță.

În anul electoral 2000, cu câteva luni înainte de alegeri, satisfacția populației României față de democrație înregistra un nivel scăzut (puțin peste zece procente). Pentru toate celelalte țări incluse în cercetare, nivelurile satisfacției cu democrația erau superioare celui prezent în România.

Sursa: PCE 2000

Graficul 9. Satisfacția cu democrația în anul 2000

Tabelul 3. Satisfacția cu democrația în România, în perspectivă longitudinală (%)

	Iun. 2002	Oct. 2002	Mai 2003	Oct. 2003	Mai 2004	Oct. 2004
Foarte mulțumit	1	1	1	1	2	1
Mulțumit	13	18	17	21	26	21
Nici mulțumit, nici nemulțumit	34	37	29	36	34	38
Nemulțumit	35	32	31	26	25	24
Foarte nemulțumit	14	8	15	10	10	10
NS/NR	3	4	7	6	3	6

Sursa: Barometrele de opinie publică realizate de Fundația pentru o Societate Deschisă – România

Pe primele poziții ale acestei ierarhii se plasau state cu democrații consolidate (Germania de Vest, Spania, Germania de Est).

Urmărind evoluția în timp a satisfacției cu democrația în România, se poate constata că în cea de-a doua parte a ciclului electoral

2000-2004, valorile înregistrate sunt mai ridicate decât înaintea alegerilor generale din anul 2000. Chiar dacă și în preajma momentului electoral 2004 satisfacția cu democrația cunoaște o scădere, aceasta tinde să se mențină la un nivel de aproximativ 20 de procente. Această situație

poate dovedi sensibilitatea indicatorului la performanțele curente ale sistemului democratic de guvernare.

Datele indică existența unui model de evoluție potrivit căruia evaluările performanței democratice urmează logica ciclurilor electorale, situându-se la niveluri scăzute înainte de alegeri, pentru a cunoaște creșteri în perioadele post-electorale.

Variații ale satisfacției cu democrația în funcție de variabilele sociodemografice

La modul general, nu se poate vorbi despre variații importante ale satisfacției cu democrația în funcție de variabilele sociodemografice. Variații semnificative ale indicatorului studiat, dar numai pentru câteva categorii ale variabilelor luate în considerare, se înregistrează în cazul vârstei, statusului ocupațional, nivelului de educație și venitului, în timp ce pentru gen și mediu rezidențial nu se observă diferențieri semnificative statistic. Faptul că satisfacția cu democrația nu variază mult în funcție de variabilele structurale poate fi interpretat ca fiind de bun augur pentru consolidarea democrației, acesta putând semnifica un fenomen evident: sistemul democratic prin el însuși nu generează beneficii semnificativ mai importante pentru anumite părți ale populației în detrimentul altora, producând astfel o „stratificare”. Totuși, nu trebuie uitat nivelul extrem de redus al satisfacției cu democrația în România, deci faptul că vorbim mai ales de insatisfacție mai degrabă decât despre satisfacție. Există însă și câteva categorii sociodemografice care se detașează de celelalte, în ceea ce privește indicatorul analizat, și acestea vor fi prezentate în continuare.

Diferențierile gradului de satisfacție cu democrația în funcție de *vârsta*

respondenților sunt semnificative doar pentru categoria celor sub 30 de ani (care furnizează cea mai ridicată pondere în rândul persoanelor care exprimă satisfacție față de funcționarea democrației – 30,8%), ca și pentru categoria vârstnicilor – a persoanelor de 61 de ani și peste – (unde situația este inversată față de prima categorie: ponderea observată a vârstnicilor în categoria celor satisfăcuți cu democrația este semnificativ mai scăzută decât cea teoretică). O posibilă explicație a acestor diferențieri între tineri și vârstnici în modul de raportare la funcționarea democrației se referă la faptul că democrația a deschis oportunități mai degrabă pentru persoanele dinamice, active social (caracteristici definitorii pentru categoria persoanelor tinere).

În ceea ce privește statusul ocupațional, acesta produce variații asupra nivelului de satisfacție cu democrația în România. Probabilitatea ca persoanele ocupate să fie mai satisfăcute cu democrația este semnificativ mai ridicată decât în cazul persoanelor care nu sunt integrate pe piața forței de muncă. Acest fapt poate fi considerat un argument în favoarea ipotezei care relaționează performanța economică cu evaluarea sistemului democratic: persoanele care au înregistrat succes din punct de vedere economic tind să evalueze regimul democratic în mod pozitiv, cele două componente fiind strâns legate; acest fenomen a fost subliniat de către mai mulți autori (Delhey și Tobsch, 2003; Anderson, 2005; Cusack, 1999; Evans și Whitefield, 1995).

Urmărind diferențierile satisfacției cu democrația în funcție de *nivelul educației*, se poate constata că gradul satisfacției tinde, în general, să se amplifice pe măsură ce nivelul educației crește. O diferențiere evidentă și semnificativă statistic se poate observa în cazul absolvenților de liceu,

Tabelul 4. Predictorii ai satisfacției cu democrația (coeficienți beta)

	Bulgaria	Cehia	Estonia	Germania de Est	Ungaria	Polonia	România	Rusia	Slovacia	Slovenia	Germania de Vest	Spania	Grecia
PERFORMANȚA SISTEMULUI POLITIC													
Evaluarea sistemului democratic	.163***	.082*	.109**	.146***	.138**	.087**	.056	.104***	.107**	.153***	.182***	.142***	.124**
Încrederea în instituțiile politice	.158***	.135***	.177***	.082**	.027	.134*	.148***	.162***	.198***	.098**	.180***	.164***	.195***
Evaluarea drepturilor politice	-.033	.016	-.070	.003	.067	.022	.018	-.013	.015	.040	-.034	.007	-.024
PERFORMANȚA ECONOMICĂ													
Situația economică la nivelul gospodăriei	.262***	.201***	.128**	.303***	.294***	.194***	.160***	.201***	.158***	.214***	.329***	.091**	.207***
Situația economică a țării	.200***	.322***	.209***	.160***	.183***	.228***	.261***	.242***	.210***	.190***		.218***	.268***
COMPARAȚIA													
...cu regimul comunist	-.141**	-.033	-.041	.014	-.064	-.033	-.013	-.052	-.078*	-.025			-.045
... cu modelul vestic	.011	.051	.062	.097**	-.053	.123**	.054	.067*	.049	-.059			-.009
VALORI													
Importanța atașată drepturilor politice	-.009	.020	.011	.025	-.052	.065	-.013	-.007	.027	-.038	.009	.030	-.009
Valoarea socialismului	.035	.004	-.023	-.083**	.010	-.062	.054	-.015	-.052	-.006	.002		-.015

Orientare activă către sistemul politic													
Interesul pentru politică	-.005	-.083*	-.007	-.035	.021	-.007	.056	.011	-.061	.031	-.066	-.033	-.005
Participarea în alegeri	.020	-.013	-.003	-.052	-.029	.055	-.001	-.039	-.037	-.028	-.047	.072**	-.024
Implicarea în activități politice	-.001	.004	.059	.089**	.017	.015	-.038	-.011	.029	-.048	.020	-.024	-.023
Vârsta (în ani împliniți)	-.035	-.038	-.105	.057	-.056	-.119**	-.052	-.096*	-.120**	-.051	-.013	.055	.097
Gen (B=1)	.046	.025	.007	-.021	-.049	-.031	-.017	.060*	-.044	.010	.002	.008	.011
Mediu (urban=1)	.007	-.025			-.019	.019	.044	-.018	.044	.036		.027	.043
Educație (în ani de școală)	-.011	.053	.013	-.017	-.047	-.015	.006	-.022	.005	.026	-.031	.070	.024
Venit (categorii)	-.017	-.087*	-.013	.038	-.068	.004	-.018	-.003	-.082*	.061	-.042	-.022	.528
Statut ocupațional (anagajat=1)	.026	.034	-.010	.052	.007	-.055	.047	-.096**	-.043	-.031	.075	.018	.028
Adj R2	0.43	0.32	0.23	0.31	0.24	0.32	0.21	0.26	0.27	0.21	0.23	0.17	0.32

Sursa: PCE 2000

Notă: celulele fără valori se datorează faptului că întrebările respective nu au fost puse pentru țările în cauză.

Praguri de semnificație: ***p=0,0; **p<0,01; *p<0,05

ca și în cel al persoanelor cu studii universitare. Explicația poate fi legată de faptul că educația conferă cunoștințe și abilități care permit valorificarea superioară a oportunităților pe care un regim democratic le oferă. În cadrul celor satisfăcuți cu democrația, persoanele aparținând categoriei superioare de *venit* sunt semnificativ mai numeroase. Cei care beneficiază în plan personal de rezultatele regimului democratic (mai ales cele de ordin economic), persoanele pentru care tranziția a însemnat succes la nivel individual, tind să manifeste atitudini pozitive față de performanța democrației.

În ceea ce privește variabila *gen*, se pot observa variații minore ale satisfacției cu democrația în funcție de genul respondenților, în apropierea pragului de semnificație statistică. Astfel, ponderea bărbaților în categoria celor care exprimă un nivel ridicat al satisfacției cu democrația tinde să fie mai mare decât cea a femeilor, fără a ne putea permite să spunem că acest fapt indică o divizare clară a atitudinilor populației față de democrație pe criterii de gen.

Concluzii: ce anume influențează satisfacția cu democrația ?

Satisfacția cu democrația este influențată în mod fundamental de performanța sistemului politic și de cea economică, ipotezele elaborate confirmându-se în cazul tuturor țărilor.

În ceea ce privește *sistemul politic*, atât evaluarea regimului curent, cât și încrederea în instituții constituie predicatori importanți ai indicatorului analizat. Aceasta înseamnă că sentimentul de mulțumire a oamenilor în interiorul democrației depinde, în conformitate cu așteptările, de modul în care sistemul politic

își îndeplinește funcțiile, de capacitatea acestuia de a performa în mod corect, de a inspira încredere oamenilor. De altfel, în cazul României, se pare că problema funcționării instituțiilor rămâne una dintre cele mai importante chiar la mulți ani de la căderea comunismului, și fără rezolvarea acesteia este puțin probabil să avem de-a face cu creșteri importante ale nivelurilor de satisfacție. Chiar dacă valorile democratice nu par să fie afectate de slaba performanță a sistemului (Mărginean și colaboratorii, 2004), aceasta indicând un anumit nivel de consolidare a democrației în România, totuși este important ca, în timp, să se înregistreze o anumită creștere a nivelului de satisfacție, pentru a putea considera că democrația este în mod ireversibil pe un drum pozitiv. De altfel, scopul transformărilor politice și economice este bunăstarea subiectivă a oamenilor, sentimentul de mulțumire față de diferitele componente ale vieții, inclusiv față de sistemul politic.

Evaluarea modului în care sunt garantate drepturile politice apare ca fiind puțin importantă pentru satisfacția populației față de democrație. Acest indicator înregistrează valori ridicate pentru toate țările (cu excepția Rusiei), ceea ce demonstrează atingerea unui prim nivel de consolidare a democrației (garantarea drepturilor fundamentale este considerată ca fiind îndeplinită), indicatorul având mai puțină relevanță în această analiză.

Performanța economică este în mod esențial importantă pentru satisfacția cu democrația. Sentimentul de mulțumire cu democrația suferă influența factorului economic atât la nivelul gospodăriei, cât și la nivel național. În fond, este o relație pe care o putem numi universală și care a fost dovedită de mai multe ori, în diferite analize. Individizii care au un nivel economic satisfăcător, care apreciază în mod

pozitiv și situația economică la nivel național vor tinde să fie mulțumiți și de democrație. Această relație funcționează în mod asemănător atât în democrațiile consolidate, cât și în cele aflate în consolidare, ceea ce demonstrează interdependența celor două sisteme, politic și economic, și importanța funcționării lor eficiente, indiferent de stadiul în care se află democrația.

În multe dintre țările foste comuniste, inclusiv România, democrația a făcut progrese rapide, lăsând cumva în urmă economia de piață – care a început să recupereze teren după mai mulți ani (în România, o creștere economică s-a înregistrat începând cu anul 2000, într-o fază târzie a tranziției; același decalaj s-a înregistrat și în cazul altor țări foste comuniste, deși unele dintre ele au avut un start mai rapid al creșterii economice). Este greu de spus ce se poate întâmpla dacă economia rămâne, pentru lungi perioade de timp, în recesiune și dacă, într-adevăr, așa cum se tem unii analiști, oamenii se vor întoarce împotriva sistemului democratic și vor opta pentru soluții totalitariste sau democrația va rămâne cumva amputată sub forma unei „democrații de fațadă”, incapabilă să funcționeze corect și să producă rezultate benefice pentru populație. Aceasta cu atât mai mult cu cât economia, prin ea însăși, chiar aflată în creștere, nu poate rezolva toate problemele societății. România este una dintre cele mai inegalitare țări din Europa (alături de Marea Britanie); în consecință, apar ca esențiale acele mecanisme de redistribuție care pot să asigure un tip de societate justă.

De altfel, unele analize au demonstrat că satisfacția cu democrația depinde și de percepția oamenilor asupra noii ordini democratice, și anume de evaluarea pe care ei o fac, dacă aceasta este mai justă sau nu decât vechea ordine (Muller, 2004).

Sistemul politicilor sociale vine deci în completarea celor două, economic și

democratic, și considerăm că neglijarea acestuia poate să afecteze în cele din urmă însuși sistemul democratic. Această opinie este, de altfel, prezentă și în alte studii asupra democrației: „Societățile în tranziție... au nevoie să își extindă statul bunăstării. Dacă acest lucru nu se întâmplă, transformarea se va dovedi un eșec” (Zapf, *apud* Delhey și Tobsch, 2003, 128). În fond, construirea economiei de piață nu este un scop în sine, importantă este măsura în care aceasta produce avantaje pentru largi segmente ale populației.

Comparația cu regimul comunist și cu modelul vestic de dezvoltare este un alt element pe care analiza l-a luat în considerare. Aceasta deoarece, cel puțin pentru suportul inițial pe care democrațiile l-au primit în anii '90, una dintre cele mai importante surse de influență asupra suportului a fost discreditarea vechiului regim. Respingerea vechiului regim, comparația existentă în mintea oamenilor între dificultățile acestuia și prezentul care oferă noi oportunități pot conduce către acceptarea actualului regim în ciuda problemelor economice pe care acesta le presupune. În termenii lui Bermeo (1994) este vorba despre „răbdarea celor săraci” care presupune că oamenii, suportând vicisitudinile tranziției, acordă guvernelor perioade de grație, credit pentru ca ele să performeze. În consecință, și satisfacția cu democrația ar putea fi influențată de mecanismul acumulării de legitimitate negativă. Dimpotrivă, nostalgia trecutului și aprecierea pozitivă a socialismului pot să conducă la insatisfacție cu sistemul curent, aceste elemente demonstrând de fapt lucruri îngrijorătoare pentru modul în care se dezvoltă democrația.

Datele nu demonstrează un mecanism general valabil. Despre comparația cu regimul comunist se poate spune, pe de o parte, că aceasta a acționat ca o sursă de

suport numai în stadiul incipient al democratizării, așa cum au arătat unele studii, însă acum a devenit mai puțin importantă. Însă este evident reversul, și anume cazul a două democrații aflate în stadii nu foarte avansate de dezvoltare, Bulgaria și Slovacia, în care nostalgia trecutului îi împiedică pe oameni să aprecieze în mod pozitiv prezentul sistem democratic.

Comparația cu modelul vestic diferențiază și ea țările incluse în analiză. Asumpția pe care s-a bazat testarea relației dintre această variabilă și satisfacția cu democrația a fost ceea ce se numește „efectul demonstrativ” al țărilor vestice. Este de presupus că oamenii apreciază pozitiv sistemul democratic ca urmare a comparației pe care o fac cu avantajele pe care acesta le-a produs în Vest, sperând că aceleași efecte vor fi vizibile și în propriile lor țări. Acest model este descris de Germania de Est și Polonia, țări cu democrații avansate dar, în mod mai degrabă surprinzător, și de Rusia (cu o semnificație mai slabă, însă).

În ceea ce privește *orientările valorice*, lucrurile sunt mai puțin clare. Așteptările, în acest caz, ar fi fost către o diferențiere puternică a țărilor în funcție de stadiul de dezvoltare a democrației. În regimurile democratice consolidate, este probabil că satisfacția cu democrația urmează o altă logică față de cele aflate în stadii mai puțin avansate. În contextele în care instituțiile funcționează în mod corect, oamenii ar putea avea o altă configurație a satisfacției. Valorile ar deveni mai importante în acest caz, în sensul că indivizii apreciază acele elemente care țin de activitatea în spațiul public și politic, au o orientare mai activă către sistemul politic: sunt mai interesați de politică, utilizează orice șansă pe care o au pentru a participa, sunt de acord că este importantă participarea la vot.

Pe de altă parte, valorizarea pozitivă a ideii de socialism ar trebui să producă insatisfacție față de democrație.

Nu se poate spune că datele descriu modele foarte coerente în aceste privințe. Numai în Germania de Est ipoteza relației dintre valorizarea ideii de socialism și satisfacția cu democrația se confirmă. Celelalte valori care descriu o orientare activă către sistemul politic au o influență pozitivă asupra satisfacției, pe componente, în cazul țărilor cu democrații mai degrabă avansate: Cehia, Spania, Germania de Est. Ipoteza este deci numai parțial confirmată.

Se poate vorbi despre structuri diferite ale satisfacției în funcție de țară ?

Una dintre ideile care a orientat această analiză a fost aceea că, în funcție de stadiul democrației dintr-o țară, satisfacția depinde de elemente diferite. Analiza a demonstrat însă, în mai mică măsură diferențieri și în mai mare măsură asemănări: influența covârșitoare a performanței politice și economice, interdependența celor două sisteme, politic și economic, importanța ca cele două să evolueze în același sens de creștere și complementaritatea lor cu un sistem adecvat de redistribuire care să asigure o societate justă.

Valorile au o importanță mai scăzută în variația satisfacției cu democrația, există și argumente în favoarea ideii că ele diferențiază satisfacția cu democrația în cazul țărilor cu democrații mai avansate.

În concluzie, ce fel de indicator este satisfacția cu democrația ?

La începutul demersului nostru am prezentat diferențele poziții metodologice asupra satisfacției cu democrația, acestea fiind extrem de variate. Astfel, în timp ce unii consideră acest indicator ca o măsură a suportului difuz depinzând în mod esențial

de valori, alții au insistat asupra faptului că el reprezintă, de fapt, o măsură a suportului specific, fiind sensibil la performanțele concrete ale sistemului. Situarea acestui indicator la interferența între cele două tipuri de suport este o altă opțiune, în timp ce respingerea lui, ca fiind vag și neadecvat măsurării, constituie o ultimă opțiune extremă.

Datele prezentate, precum și analogia teoretică pe care am realizat-o cu indicatorul satisfacției cu viața ne îndreptătesc să afirmăm că satisfacția cu democrația este un indicator de output al sistemului politic. Considerăm că oamenii au capacitatea de a evalua diferitele elemente ale sistemului politic atunci când își exprimă gradul de mulțumire cu democrația. Evaluările instrumentale, în esență, sunt inevitabil contaminate de valori și așteptări, exact ca și în cazul satisfacției cu viața. Efectul de împrăștiere de jos în sus, dinspre

domeniile componente ale sistemului politic, conduce la obținerea unui indicator de evaluare care exprimă o măsură sintetică a outputului procesualității politice și care este util pentru înțelegerea modului în care evoluează democrația într-o anumită țară și pentru efectuarea de comparații la nivel internațional. Sigur că rămân întrebările legate de semnificația cuvântului „democrație” în diferite țări și de încărcătura emoțională a cuvântului „satisfacție”. Însă datele de cercetare sunt consistente, demonstrând modele coerente, iar pozițiile care optează pentru eliminarea acestui tip de indicator din cercetare sunt extreme și în bună măsură absurde.

Revenind la teoria suportului politic, satisfacția cu democrația este un indicator ce exprimă și o formă de suport neconceptualizată de către Easton și care reprezintă o contribuție importantă a studiilor care i-au urmat acestuia.

Note

1. În Eurobarometrele întreprinse în țările membre ale Uniunii Europene (EB), itemul este astfel formulat: „În general, cât de mulțumit(ă) sunteți de modul în care *funcționează* democrația în țara dvs. : Foarte mulțumit(ă), Destul de mulțumit(ă), Nu prea mulțumit(ă), Deloc mulțumit(ă) ?”. În Eurobarometrele realizate în noile democrații, obiectul evaluat era „modul în care *se dezvoltă* democrația în țara dvs.”. Din toamna anului 2004, prima formulare a itemului a început să fie aplicată atât în țările membre, cât și în țările candidate la admiterea în UE.
2. Pentru Grecia, regimul militar.
3. Date din anii 1998-2001.
4. Datele utilizate au inclus mai multe țări decât cele analizate în acest capitol.

Bibliografie

- Almond, Gabriel și Verba, Sydney. (1996). *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*. București : Editura Du Style.
- Anderson, Christopher J. Political Satisfaction in Old and New Democracies. În *Binghamton University, Department of Political Science, Center on Democratic Performance*, <http://cdp.binghamton.edu/papers.htm>, consultată în 2005.
- Anderson, Christopher J. și Guillory, Christine A. (1997). Political Institutions and Satisfaction with Democracy : A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. În *The American Political Science Review*, vol. 91, 1, 66-81.
- Barnes, Samuel și Simon, Janos (eds) (1998) *The Post-communist Citizen*. Budapesta : Erasmus Foundation.

- Bermeo, Nancy. (1994). Sacrifice, Sequence and Strength in Successful Transitions: Lessons from Spain. În *The Journal of Politics*, vol. 56, 3, 601-627.
- Bernhard, Michael, Nordstrom, Timothy și Reenock, Christopher. (2001). Economic Performance, Institutional Intermediation, and Democratic Survival. *The Journal of Politics*, vol. 63, 3, 775-803.
- Bruszt, Laszlo. (1998). The Politics of Patience: Support of Capitalism. În Barnes și Simon (eds), 165-194.
- Canache, Damarys, Mondak, Jeffrey J. și Seligson, Mitchell A. (2001). Meaning and Measurement in Cross-National Research on Satisfaction with Democracy. *Public Opinion Quarterly*, 65, 506-528.
- Cornwall, Ian. (2002). The Effect of Popular Support for EU Membership on Satisfaction with Democracy in Eastern Europe. Yale University, Program in International Studies, <http://pantheon.yale.edu/%7Ejrv9/ints401/cornwall.pdf>.
- Cusack, Thomas R. (1999). The Shaping of Popular Satisfaction with Government and Regime Performance in Germany. *British Journal of Political Science*, vol. 29, 4, 641-672.
- Dalton, Russell J. (1999). Political Support in Advanced Industrial Democracies. În Norris (ed.) 100-120.
- Delhey, Jan și Tobsch, Verena. (2003). Satisfaction with Democracy and Its Sources: The Cases of East Germany and Hungary. În Pollack, Jacobs, Muller și Pickel (eds), 115-131.
- Easton, David. (1965/1979). *A System Analysis of Political Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Evans, Geoffrey și Whitefield, Stephen. (1995). The Politics and Economics of Democratic Commitment: Support for Democracy in Transition Societies. *British Journal of Political Science*, vol. 25, 4, 485-514.
- Fuchs, Dieter și Roller, Edeltraud. (1998). Cultural Conditions of Transition to Liberal Democracy in Central and Eastern Europe. În Barnes și Simon (eds), 35-77.
- Haggard, Stephan și Kaufman, Robert R. (1997). The Political Economy of Democratic Transitions. În *Comparative Politics*, vol. 29, 3, Transitions to Democracy: A Special Issue in Memory of Dankwart Rustow: 263-283.
- Kaase, Max și Newton, Kenneth. (1998). *Beliefs in Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Klingemann, Hans-Dieter. (1999). Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis. În Norris (ed.), 78-99.
- Lipset, Seymour Martin. (1994). The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address. *American Sociological Review*, vol. 59, 1, 1-22.
- Mărginean, Ioan. (2005). Economic Situation and Satisfaction with Democracy in Central and East European Countries. Manuscris în curs de publicare.
- Mărginean, Ioan, Precupețu, Iuliana și Precupețu, Marius. (2004). Surse ale suportului politic pentru democrație în țările post-comuniste. *Sociologie Românească*, vol. II, 1, 41-59.
- Mishler, William și Rose, Richard. (1999). Five Years After the Fall: Trajectories of Support for Democracy in Post-Communist Europe. În Norris (ed.), 78-99.
- Narayan, Deepa. (1998). *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*. World Bank Report.
- Norris, Pippa (ed.) (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Pollack, Detlef, Jacobs, Jorg, Muller, Olaf și Pickel, Gert (eds) (2004). *Democratic Values in Central and Eastern Europe*. Frankfurt/Oder – Germania: Frankfurt Institute for Transformation Studies.
- Precupețu, Iuliana și Precupețu, Marius. (2003). Sisteme de valori ale cetățenilor și condiții socioeconomice. Cercetare comparativă internațională. *Sociologie Românească*, vol. I, 1-2, 150-156.

- Precupețu, Marius. (2004). Relevanța culturii politice pentru studiul democratizării. În *Sociologie Românească*, 2.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Sirgy, Joseph, Rahtz, Don, Cacic, Muris și Underwood, Robert. (1998). Marketing of a Community: A Quality of Life Assessment Method. Unpublished conference paper.
- Stolle, D. și Welzel, Christian. (2001). Social Capital, Communitarianism and Human Development. Working Paper, WZB.

Abstract

The sustainability of new post-communist democracies depends essentially on their capacity to attract and maintain people's support for the democratic regime. In the present analysis, the indicator satisfaction with democracy is considered as a function of both objective condition of the functioning of democracy and subjective aspects like citizens' values and expectations. This analysis shows that people's satisfaction with democracy depends mostly on the perceived performance of the political system and on perceptions related to the economic situation at both the national level and at the level of the household.

Primit la redacție : septembrie 2005